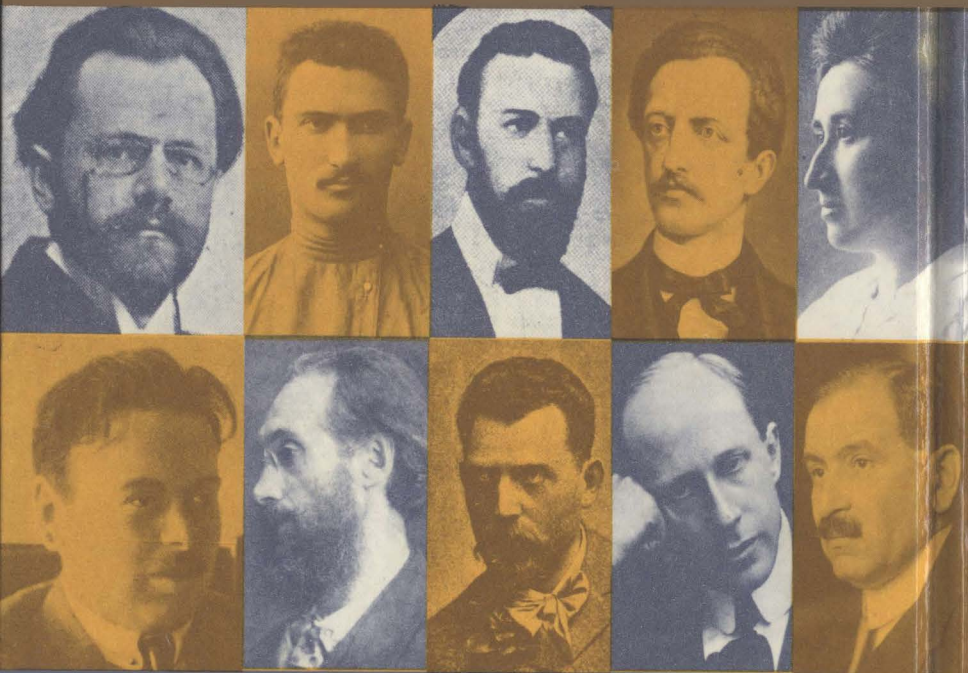

יהודים בתנועות מהפכניות

מרכז דלמן שזר

יהודים בתנועות מהפכניות

התקין והביא לדפוס : יצחק כהן

יהודים בתנועות מהפכניות

קובץ מאמרים

ע ר ד

אלי שאלתיאל

הוצאת מרכז זלמן שזר
ירושלים, תשמ"ג

מפרסומי מרכז זלמן שזר

המערכת: פרופ' מנחם שטרן (י"ר), פרופ' שמואל אטינגר, דר' ראובן בונסיל,
צבי יקותיאל, י' יוסף כהן, דר' שלמה נצר
מרכז המערכת: יצחק כהן

כל הזכויות שמורות למרכז זלמן שזר

מסת"ב 5—007—227—965

סדר ונדפס בדפוס "דף-חן" בע"מ, ירושלים

תוכן העניינים

7	פתח־דבר	אלי שאלתיאל
17	אהרן ליברמן	יונתן פרנקל
45	פרדיננד לאסאל	שלמה נאמן
53	אהרן זונדלביץ' — יהודי עממי בצמרת הנרודניקים	יהודה ארו
67	ולאדימיר מֶדֶם — האיש בתנועתו	משה מישקינסקי
75	חיים ז'יטלובסקי	קמילו דרונר
85	בר ברוכוב : רעיונותיו הראשונים ולקחיו המאוחרים	מתתיהו מינץ
95	חזונו של דר' נחמן סירקין : לאומיות יהודית במשמעותה האוניברסלית	אליהו בילצקי
101	אוטו באואר — דְּבָר הזרם השלישי בסוציאליזם	יעקב הורביץ
119	מרטוב ולוכסמבורג — אינטרנציונליסטים יהודים	ישראל גצלר
125	גוסטאב לגדאואר	שרל בלוך
133	טרוצקי באספקלריה יהודית	יוסף גדבה
141	בלה קון וקומיסרים יהודים בהונגריה : 1919	בלה ואגו
147	על הסינתזה היוצרת והפשרה המקדמת של 'אחדות־העבודה'	יוסף גורני
161	הרולד לסקי	חדוה בן־ישראל- קדרון
181		ציונים ביוגראפיים

פתח־דבר

התהייה בין האינטרנציונאליזם' ללאומיות קרעה את נפשו של הרדיקאל היהודי בשלהי המאה הי"ט ובראשיתה של המאה העשרים. על מימדיה והיבטיה השונים של דילמה זו גותנים את דעתם, בדרך זו או אחרת, מרבית המאמרים המכונסים בספר זה. מגמות של חדשנות ואמונה לווהטת ביעודו של האדם לחולל תמורות מפליגות באורחות חייו איימו למוטט סדרים חברתיים מסורתיים והסעירו את שלוותם של ראשי שלטון שמרנים. רוח תזוית זו לא פסחה על הרחוב היהודי ובהשפעתה הועמקו הבקיעים שחתרו תחת יסודותיה של הקהילה היהודית. הבית היהודי נפרץ והרוחות שהתלו לנשב בו הפיצו את צעירי היהודים המתמרדים בחיפוש אחר תקנה לקיום עלוב ומכביד.

הציאה מחומות הגיטו העמידה את הרדיקאל היהודי לפני בעיה קשה ומרובת מימדים: הוא נקרע בין הרצון לפעול במסגרת האומה ולמען קידומה — שהשתמעה ממנו גם האמונה כי טוב וראוי לשמר את קיומה הייחודי של האומה — לבין המשיכה להתגייס למחנה האינטרנציונאליסטים, המאמינים כי מהפיכה כוללת ויסודית תפתור ממילא גם את בעייתם של היהודים. רבים לא עמד להם כוחם בפסיחה המתמדת על שתי הסעיפים; הם זנחו את מקורם ושורשיהם והשתלבו בכל מהותם ומרצם במחנה הזר. רבים אחרים בציבור היהודי הרדיקאלי לא נרתעו מקשייה של דילמה מטרידה זו והתלבטו בה כל תיהם.

הוגים ומתקנים חברתיים כמו בציבור היהודי ופיתחו תורות שתכליתן להציע פתרונות רדיקאליים הולמים למצוקה היהודית; תנועות חברתיות ומפלגות אימצו רעיונות אלה וניסו לבקו את עיקרי החזון לכללי פעולה והתנהגות פוליטיים. אכן, כגודל ההעזה של המחשבה והתורות שהעמידו המפלגות לאוהדיהן, כן היו עמוקות ומכריעות המהפיכות בתנאי חייו של הציבור היהודי. בתקופה שספר זה עוסק בה התגלתה לראשונה בהיקפה הנורא והמאיים האנטישמיות המודרנית. שנאת יהודים זו אינה נסמכת על צידוק דתי ולפיכך אינה מונחית בכוח הרעיון, כי אחרי ככלות הכל, יש לשמור על היהודים בתורת אות ועדות לצדקתו של הנוצרי.

האנטישמיות המודרנית באירופה אף שוקלת את רעיון השמדתו הפיסית של העם היהודי.

התנועות הלאומיות שפרחו בתקופה זו באירופה זכו בהישגים כבירים והפחית תקוות של גדולה בהמונים. על אף מבקריו הרבים, שהציגו את רעיון הלאומיות כתכסיס מחוכם מצד בעלי השררה להשכיח מלב הנאנקים את סיבלם וניצולם, הוא קסם ומצא תומכים נלהבים בכל שכבות העם. גם רעיון זה חדר לשורות היהודים והשאפה לחדש את הקוממיות הממלכתית היהודית במולדתו ההיסטורית של העם קנתה לה חסידים עוד בטרם עשה לו מהלכים הרעיון הסוציאליסטי. מכל מקום, משחדרה הדבקות בתיקון החברתי לסימטאות השטעטל היהודית, היא הוסיפה מימד של משיתיות לאמונה בהליכה גזורה מראש לקראת התרה חובקת-כל. קריאה בכתביהם של אבות הסוציאליזם היהודי, גם אלה שהסתייגו מן החזון הלא-רציונאלי ונסמכו על עיקרי מחשבה וניתוח "מדעיים" כביכול, מלמדת כי בעיקרו של דבר היה מימד של אמונה משיחית לזהות בכל אחד מזרמי המחשבה היהודית הרדיקאלית. אמונה זו, היא שחיקה רבים להוסיף ולהילחם למען הגשמת רעיונותיהם בתנאי פעולה קשים ולוחצים, כאשר המציאות כבדה מנושא ואין בה אף שביב של אחיזה, אשר יורה כי יש בסיס ויסוד לאמונה בעתיד טוב יותר.

הסוציאליסטים היהודים, שלא היו מוכנים לזנוח את אמונתם בזכותו של העם היהודי לפתח ולעודד את קיומו הלאומי העצמאי, הותקפו בידי האינטרנציונאליסטים על אי-רצונם להכיר בכך, ששני עמודי-התווך של מחשבתם החברתית ותזונם הפוליטי אינם עולים בקנה אחד. סוציאליסטים יהודים אלה התקשו לסתור טענה זו בכלי החשיבה והניתוח של המחנה האינטרנציונאליסטי שהיו מקובלים גם עליהם; אולם עמידה זו, שלמראית עין יש בה מיסוד השניות והפסיחה על שתי הסעיפים, התגלתה כמשענת חזקה ונאמנה מאוד ביום מבחן. הדגש שניתן ליסוד הלאומי או ליסוד הסוציאליסטי השתנה בהתאם לנסיבות: כאשר גאתה האמונה במהפיכה הקרבה ובאה, כמו למשל ב-1905 — גברה הנטיה לשכות, ולו לרגע, את הדרישות הלאומיות וגבר זרם המתפרצים להתאחד עם מחנה המהפיכה הכללי; משדעכו התקוות המהפכניות והתברר כי היהודים הם הציבור שנבחר להיות שעיר לעזאזל לכל מצוקות השעה, התחזקו הדרישות הלאומיות, התגברה הסולידאריות הלאומית והועלו על נס מבקשי הפירוד מן הזרם הכללי וההליכה במחנה עצמאי.

ההתפתלות שאינה יודעת מנוח בין זרמי האידיאולוגיה השונים והמאמץ הנואש לגבש נוסחה שתסביר את עברם של היהודים מלמדים מדוע באות על ראשם כל הצרות ומציעים דרך, או בלשון הזמן "מה יש לעשות", כדי שהעתיד יהיה טוב יותר. התלבטות זו לא התנהלה על מי-מנוחות ובאוירה של שקט חברתי. עולמם של היהודים החל להתמוטט ואיש לא יכול להתעלם מן הכוחות הכבירים המאיימים לנפץ

לרסיסים את סדריו של העולם הישן. אין זה אך מקרה או פלפול תיאורטי, שהמונח "סטיכיה" כבש מקום מרכזי במחשבתם החברתית של רבים מהוגי הדור. מיליוני יהודים עזבו בתקופה זו את אירופה והיגרו לאמריקה — בתקווה לבנות בה חיים חדשים וליהנות מעושרה הרב, שהיה בפי כל. המנהיגות המסורתית — בין ראשי העדה, שמעולם הרוח, הרבנים, ובין גבירי הציבור — לא עמדו לה כוחה וסמכותה להשתלט על תהליכים אלה ולכוונם, ובמקרים הטובים ביותר הם יכלו רק לסייע, להקל על המצוקה. תקופה זו, אשר שינתה ללא הכר את המבנה הדימוגרפי של העם היהודי, היתה כרוכה גם בניפוי האמונות המסורתיות. הרדיקאליים היהודים הסוציאליסטים סברו, כי בשעה זו של אובדן דרך, שומה עליהם להצביע על הדרך הטובה ביותר שבני עמם חייבים לבחור בה. פרקי הספר מלמדים על המיגוון העצום של הפתרונות שהוצעו; בקצה האחד של הקשת ניצבים סוציאליסטים יהודים אשר אינם מתנכרים ליהדותם, אך דוחים בכל תוקף ובנימה נחרצת את הרעיון, שבעיותיו של העם היהודי ראויות לטיפול מיוחד; בקצה האחר עומדים סוציאליסטים יהודים, המאמינים כי אין ניגוד בין רעיונות הקידמה והחירות לחזון חידוש קוממיותו של העם היהודי. יתר על כן, בקרב אלה אף נמצא זרמים שלא הסתפקו בוויכוחי הסרק ויצאו להגשים בגופם ובחיהם את רעיון הסוציאליזם במולדת ההיסטורית.

**

בתולדות הסוציאליזם היהודי ומסורתו יש שלשלת הורשה ברורה ומובחנת; משהו העמיד את הטבעת הראשונה בתנועה מהפכנית זו, אשר חוללה את התמורה העצומה בתנאי חייו של העם היהודי. מי שנודע בקרב הגויים כאחד ממניחי היסודות של הסוציאליזם המודרני, לא העלים את עיניו ממצוקתו של עמו והיה לאחד ממבשריה המובהקים של הציונות המודרנית. לימים הפך לסמל ולמורה נערץ במחנות הסוציאליזם היהודי. ד"ר נחמן סירקין, המתואר במאמרו של אליהו בילצקי כמעמד יסודותיה של הציונות הסוציאליסטית, לא שכח מעולם את פריצת הדרך של משה הס. כתלמיד לרבו הוא מעטיר עליו שבחים רבים ונסמך עליו בקביעתו הנחרצת, כי מדינת היהודים העתידה לקום חייבת להיות סוציאליסטית, אם מבקשים לשקם בה את העם היהודי ולחדש את חיי הלאום הבונים והיצרנים שלו.

אהרון ליברמן נחשב, ובדין, למבשרה של התנועה הסוציאליסטית בעם היהודי ולאדם שעמל על גיבושם של כלים פוליטיים ומעמדיים לקידומה של הפעולה הסוציאליסטית בקרב העם היהודי. בחייו הקצרים והטראגיים העמיד מופת של נאמנות והתקדשות למטרה. במאמר הפותח ספר זה מתאר יונתן פרנקל את פעילותו הציבורית של ליברמן ואת נסיונו הכושל לכונן אגודת סוציאליסטיות

יהודיות ולהפיץ עיתונות ודיקאלית בשפה העברית. ליברמן שלח יד בנפשו כשהוא מלא אכזבה ונואש ממאמצי הרבים, שלא הניבו פירות ברוכים, כתקוותו. ליברמן לא זכה בחייו; לעג וייאוש היו, כאמור, מנת־חלקו, אך לאחר מותו ומשהוכשרו התנאים והנסיבות, רבו תלמידיו וההולכים בדרכו. הלהט המוסרי של ליברמן ונכונותו להתקדש למטרה היקנו לאנשים שהלכו בעקבותיו כבר בתחילת הדרך תנופה ומעמד של מתקנים חברתיים אידיאליסטיים.

הלהט המוסרי הוא בלא ספק הכוח המניע את אהרון זונדלביץ' להשליך את נפשו מנגד ולהסתכן בפעילות חתרנית לערעור אושיותיו של המישטר הצארי המדכא. יהודי זה, שזכה בנערותו בחינוך מסורתי, שאב מאמונתו היהודית ומחזון נביאי התנ"כ תעצומות נפש כבירות. יהודה ארו מתאר במאמרו את זונדלביץ' כאישיות מוסרית המתקדשת לפעולה למען העם הרוסי. אף שגימגמה עם הגרדפים והמדוכאים, אימץ בלא פקפוק את העול שנטלו על עצמם חברי התנועה הנארו־דניקית בבקשם להתזרזר לעם את החוב ההיסטורי הכביר. נכונותו לכל מעשה של הסתכנות ונאמנותו המוחלטת לחבריו במחתרת הפכו אותו לדמות אגדית נערצת. לאחר שריצה תקופת ענישה והגליה, התייאש מן הפעילות בתנועה הרוסית. אמונתו ברעיון הקידמה לא פגה מעולם, אך האשליה, שהיהודי יכול להשתלב כבעל זכויות מלאות בעם הרוסי, התגלתה במלוא היקפה המדכא. בוקנותו היה זונדלביץ' יהודי נאמן, המצפה לשחרור עמו.

אכן, להט מוסרי ונכונות להתקדש למטרה לא חסרו בקרב הפעילים היהודים בראשיתה של התנועה המהפכנית. גודש זה כיסה על היעדרה של תיאוריה; דור זה האמין בהתרה אחת כללית וכוללת, שתפתור את בעיות הקיום האנושי וממילא גם את בעיותיו של היהודי. לאחר האכזבה התעורר הרצון להסבר מעמיק יותר, שיעמיד יסודות לניתוח ופעולה. אין ספק כי הוגה הדעות החשוב ביותר בדור זה, אשר עשה מאמץ אינטלקטואלי כביר לפרש את עיקריה של ההיסטוריה היהודית ולהעמיד הנחיות לפעולה בעתיד, היה בר ברוכוב. במאמרו מנתח מתתיהו מינץ את השלבים בהתפתחותו הרעיונית של ברוכוב ותוהה על פשר העובדה שממשיכי דרכו בתנועת הפועלים היהודית התעלמו מן השלב האחרון בהתפתחות תורתו הציונית־הסוציאליסטית ודבקו דווקא בגירסה מוקדמת, שהמנהיג דחה אותה בקץ ימיו הקצרים. הוגה מבריק זה פיתח מחשבה מארקסיסטית מקורית מאוד ומורשתו אומצה על־ידי ארגונים ומפלגות, אשר ביקשו בשם רעיונותיו וניתוחיו לפעול בעולמה של התנועה הלאומית היהודית ולשנות את המציאות של הקיום היהודי במולדתו ההיסטורית.

הרעיון הסוציאליסטי, מעצם טבעו והגדרתו, חתר לערעורן של מסגרות מסורתיות מוצקות; אין תימה, איפוא, שיהודים רבים אשר חשו מצוקה ודחקות בעולם הצר

של מיגבלות גזע ודת, אך שאפו לגבהים של פעילות כלל-אנושית, הלכו שבי אחריו ונכבשו בקסמיו. כבר משחר ימי התגבשותו פעלו במחנה הסוציאליסטי יהודים רבים. הניסיון לחשוף את הרקע היהודי במניעיהם ולאחר את המורשת הדתית שלהם בסגנון פעולתם הציבורית, שייך במידה רבה לתחום עיסוקם של חוקרי נסתרות הנפש. עם זאת, גם ההיסטוריון, שכלי הבחינה שלו מוגדרים, אינו יכול להעלים את עינו מייחודם של היהודים בגילוייו הציבוריים של אפיק פוליטי ורעיוני זה. במאמרו על פרדינאנד לאסאל, מלמדנו שלמה נאמן על מיעוט כוחו ואחיותו הרופפת של כל ניסיון להעמיד הסבר פשטני וחד-מימדי לתופעת היהודים בתנועה הסוציאליסטית הרדיקאלית. כלום רשאים אנו לומר על לאסאל, כי בפעולותיו לגיבושה של תנועת הפועלים הגרמנית גילה אך את היסודות הקוסמופוליטיים של הווייתו הרוחנית? דמות ציורית וסוערת זו, שרמזים על אופיה חסר המנוחה נמסרים במאמר, אינה נכנעת לכללי המיון והסיווג הקשוחים. בהודמנויות רבות טרחה להדגיש את מוצאו היהודי ואף נזעק להגן על כבודו הפגוע של עמו המיוסר. בפעילותו הפוליטית סייע בשבירתן של מסורות מעכבות ומונעות קידמה, אך בסופו של דבר לא חרג מגבולותיה של הפוליטיקה הגרמנית. לאסאל הוא גיבור ואב-מיסד של תנועת הפועלים הגרמנית, אך בה במידה הוא פוליטיקאי לאומי גרמני, השואף להעצים את מכורתו. בלאסאל השתלבו, איפוא, ולעיתים עד כדי אבסורד וסתירות פנימיות, כיווני התהייה השונים של היהודי אחר מולדת. בביקוש נואש זה אחר בית חם ובטוח הוא דבק, לפי תאורו של ש. נאמן, בתבניות מופשטות, שלעיתים אין להן אלא נגיעה רופפת במציאות. הוא נאחז בתקוות מופרכות ומשעבד את כל מהותו ועצמיותו לשירותן. האומנם יש בתכונה זו כדי ללמד על מקורות היניקה היהודיים של לאסאל?

אין ספק כי יהודים רבים שפעלו בשירותו של הרעיון הסוציאליסטי נדחפו לקיצוניות הגובלת בפתולוגיה. רוזה לוכסמבורג, המהפכנית שלא ידעה לאות, היא ההתגלמות המובהקת של היהודי הנרתם לעגלתו של האינטרנציונאליזם מתוך אמונה עיוורת עד לסוף המר. היא מעולם לא התנכרה למוצאה היהודי ולעיתים קשה לסתור את התחושה, כי דווקא בשל יהדותה נקלעה למצבים קיצוניים. רוזה לוכסמבורג נלחמה עד חורמה בכל תופעה של ויתור, ולו טאקטי וזמני, לרגשות הלאומיים של התמוגגים. אך לעיתים דומה כי את הביטויים של לאומיות יהודית מתבדלת שנאה יותר מכל, עד כדי עיוות נפשי מעורר תמיהה. ישראל גצלר, העורך השוואה בין מרטוב, אכסלרוד ולוכסמבורג, דוחה את הטענה כי גזור על האינטרנציונאליזם, מעצם הגדרתו, להוליד לפתולוגיה. מרטוב פעל לקידום רעיון אחוות העמים והסולידאריות המעמדית, אך מעולם לא חטא בגילויים של התנכרות לעמו ושנאה עצמית חולנית. את ההבדל הבולט בין קיצוניותה של לוכסמבורג לבין

מתנותם של אכסלרוד ומרטוב, הוא מבקש, בין השאר, במיבנה האישיות ובתנאי הפעולה השונים של אינטרנציונאליסטים אלה.

לב דוידוביץ טרוצקי (ברונשטיין) הוא דומה המפורסם מבין המהפכנים היהודים, שנרתמו לשירותה של המהפיכה הסובייטית. יוסף נדבה מצביע על הסיבות להיותו נביא זעם ומהפיכה לתנועות חברתיות ומבקש אחר היסודות היהודיים בהווית עולמו. התעניינותו בנעשה בתנועה הלאומית היהודית, בימי הקונגרס הציוני ב-1903 ושנית לקראת סוף ימיו, היא בבחינת פרט מעניין המעורר סקרנות ותהיות.

אך טבעי ומזבן, שבמרכזו של ספר זה מובאים מאמרים ודיונים על רדיקאליזם יהודים שפעלו בקרב עמם ועמלו להחיל את עקרונות הסוציאליזם על ההיסטוריה של עמם. מליבון רעיוני זה ביקשו לשאוב הנחיות לפעולה מעשית להקלת מצוקת הקיום של העם היהודי בעולם המודרני ונתיבים לשילובו היוצר בהתפתחות הגזורה מראש של ההיסטוריה העולמית.

רעיונות וזרמים בתנועה סוערת ומעניינת זו באים לביטוי מוחשי בהגותם ובמהלך חייהם של מנהיגים יהודים. משה מישקינסקי מתאר את ולאדימיר מַדֵם, ממנהיגיו המובהקים של ה"בונד", ואגב כך עומד על עיקרי תורתה של תנועה זו, שלחמה לשמירת כבודו וקיומו של העם היהודי. ה"בונד", שאין ערוך לחשיבות תפקידו ההיסטורי בהקמתה של המפלגה הסוציאל-דימוקרטית הכללית ברוסיה, נדחק לקרן-זווית וצעדיו עוכבו ברגע שהמפלגה הרוסית לא נדרשה עוד לשירותיו הטובים. מבחינה זו אין מנוס מן המסקנה העצובה מאוד, כי דווקא מפלגה זו, שלא חסכה כל מאמץ כדי להתקבל כחברה שוות-זכויות וחובות במחנה מפלגות הפועלים הבינלאומי, הושבה ריקם, עלובה דחוויה, ובסופו של דבר לא נמלטה מגורלו של היהודי בין האומות. המחבר מצביע על עוצמת מנהיגותו של מַדֵם במפלגתו וקובע, כי זכה בה למעמד של מנהיג אגדי. אכן, ההנחה כי האיש זכה בעמדה נישאת זו דווקא משום הרקע ה"גויי" שלו, מלמדת על פיתוליו הרבים של ה"בונד" ושאיפתו הנמרצת להתקרב למחנה הפועלים הבינלאומי. המפלגה, שטרתה על שמירת התרבות היהודית, גיבשה מידרג של אמות-מידה וסולם ערכים, שלא היה פטור מהשפעות זרות ומניסיון פאתטי למצוא חן בעיני המפלגות האחרות בעולם הסובב אותה. מתנגדי הסוציאליזם היהודי בשורות האינטרנציונאל טענו לא אחת, כי הסולידאריות המעמדית של היהודים אינה כנה, וכי למרות הצהרותיהם התקיפות, היהודים אינם סוציאליסטים של ממש. הם גינו את עקשנותם של פעילי המפלגות היהודיות לעסוק בקידום ענייני עמם וראו בה משום בגידה בעקרונות הסוציאליזם. גישה זו, שלא אחת העידה דווקא על דעות קדומות של המתקיפים והמגנים, הצרה את צעדי המפלגות היהודיות ומנעה את שילובן המוחלט בתנועה הבינלאומית. על רשעותה של האשמה זו אנו למדים מחייהם של סוציאליסטים יהודים רבים.

חיים זיטלובסקי, שדרכו הפוליטית הפתלתלה מתוארת במאמרו של קמילו דרונר, התגסה בחייו בתהפוכות רבות ומנוגדות. תקופה מסוימת תמך ב"בונד" ויצא חוצץ נגד כל רמז של רצון להחיות את האומיות היהודית הפוליטית. תקופה אחרת בחייו התגייס במלוא אונו ומירצו לשרת את מאבקה של הציונות. כגודל התלהבותו ואמונתו במפלגות היהודיות השונות ובדרכן, כן עמוקה אכזבתו, וזו מניעה אותו לפרוש מהן ולעבור למחנה האחר. עם זאת, בכל חייו לא התיאש מרעיון יסודי אחד ויחיד — הסוציאליזם, שבו ראה את תזות הכל ועד סוף ימיו לא נפגמה אמונתו הלוהטת ברעיון. הלומד את תולדות חייו מתרשם כי דבקותו בסוציאליזם היה בה משהו מן הלהט המשיחי.

מלחמת-העולם הראשונה והמהפיכה הרוסית שינו סדרי בראשית ושכנעו סוציאליסטים רבים, כי הנה קרבה ובאה שעה הרת-עולם, עת תיקון רדיקאלי, שכל מאמין בקידמה ייחל וציפה לה. מלחמה זו שינתה גם את גורלו של העם היהודי. חזון כינונה של חברה יהודית עצמאית בארץ-ישראל קרם עור וגידים. המחלוקת בקרב יהודים בין 'אינטרנציונאליסטים' ללאומיים, שהיתה עד כה מנותקת במידה רבה מנסיבות החיים ולא-ריאלית, הפכה לשאלה של חיים. חידוד העמדות לא פסח גם על מחנה הסוציאליסטים היהודים. במחנה הרדיקאלי האירופי פעלו יהודים רבים, שלא העלימו עין מגודל השעה. בצד החתירה לעיצוב רעיוני חדש ומהפכני, רבים גם הפעילים היהודים בעולם המעשה. גרמניה המובסת מלקקת את פצעה וחברתה סוערת ונרגשת. מהפיכות רדיקאליות פורצות בכל רחבי המדינה ומנגד כבר מתחילים לשגס מותניהם ולהתארגן חוגי הימין הקיצוני, העתידים לשטוף את אירופה בגלי שנאה והרס כחלוף עשרים שנה. לקלחת רוגשת זו נקלעים שלא בטובתם גם אנשי מוסר, המקווים לנצל את השעה לתמורה מהפכנית ויסודית. גוסטאב לנדאוואר, המתואר במאמרו של שרל בלוך, הוא בלא ספק דמות יוצאת-דופן וחריגה בקהל מהפכנים זה. אנארכיסט מבטן ולידה ואיש מוסר קיצוני וישר דרך, הופך לאישיות מהפכנית ונוטש לרגע את עולמה של החשיבה וההגות ומתאמץ לפעול בעולם המעשה. דמותו ומורשתו הרוחנית חשובות מאוד, בעיקר משום שבארץ-ישראל המתחדשת היו אנשים רבים שנימנו עם תלמידיו וממשיכי דרכו. יהודים ניצבו במרכזן של תנועות מהפכניות, ויש אף כאלה, כמו בלה קון בהונגריה, שנטלו על עצמם את הנהגתן של מדינות מהפכניות. בלה קון לא פעל מעולם במסגרות יהודיות. הוא לא התעלם מיהדותו אך גם לא הירבה להדגישה. לאחר נפילת משטרו לא שכחו חוגי הריאקציה והימין בהונגריה את דמותו החלוקה. בלה ואגו מגולל במאמרו פרטים מעניינים על חלקם של היהודים בארגונה של מהפיכה קצרת ימים זו ועל תפקידיהם בניהולה.

המלחמה והמהפיכה היו, כאמור, גורמים חשובים בהמרצת החשיבה המהפכנית.

